

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ЛІВШУН АНАСТАСІЯ РУСЛАНІВНА
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК: 351.852
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ
ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ**
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

А. Р. ЛІВШУН
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:
ВОЙТЕНКО Архип Борисович
(прізвище, ім'я, по батькові)

кандидат наук з державного управління, професор,
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: ЛІВШУН Анастасію Русланівну
допущена до захисту.

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № ____ від « ____ » грудня 2022 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор _____
(науковий ступінь, вчене звання) (підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я та прізвище)

« ____ » грудня 2022 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти ЛІВШУН Анастасія Русланівна захистила
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за шкалою ECTS _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Настасія ПУГАЧОВА
(власне ім'я та прізвище)

АНОТАЦІЯ

ЛІВШУН А. Р. Державна політика в сфері культури в контексті воєнної агресії. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування». – Поліський національний університет, Житомир, 2022.

Узагальнено і визначено понятійний апарат дослідження державної політики у сфері культури, досліджено чинники результативності державної політики підтримки сфери культури, обґрунтовано культурну глобалізацію та моделі державної культурної політики: вітчизняний та зарубіжний досвід.

Проаналізовано нормативно-правове регулювання процесів надання та споживання культурних благ в Україні. Досліджено сучасний стан та міжнародне співробітництво в галузі культури. Здійснено аналіз державної політики в сфері культури в умовах війни і в поствоєнний період в Україні.

Визначено пріоритети, завдання та основні труднощі культурної політики держави. Обґрунтовано заходи щодо вдосконалення державної культурної політики. Запропоновано напрями міжнародної інтеграції України в культурному просторі.

Ключові слова: державне регулювання, державна політика у сфері культури, культура, державне управління, культурні цінності.

ANNOTATION

LIVSHUN A. State policy in the field of culture in the context of military aggression. - Qualification work on manuscript rights.

Qualification work for obtaining a master's degree in specialty 281 – Public management and administration. - Polissia National University, Zhytomyr, 2022.

The conceptual apparatus of state policy research in the field of culture is summarized and defined, the factors of effectiveness of the state policy of supporting the sphere of culture are investigated, cultural globalization and models of state cultural policy are substantiated: domestic and foreign experience.

The regulatory and legal regulation of the processes of provision and consumption of cultural goods in Ukraine is analyzed. The current state and international cooperation in the field of culture are studied. An analysis of the state policy in the field of culture in the conditions of the war and in the post-war period in Ukraine was carried out.

The priorities, tasks and main difficulties of the cultural policy of the state are determined. Measures to improve the state cultural policy are substantiated. The directions of international integration of Ukraine in the cultural space are proposed.

Key words: state regulation, state policy in the sphere of culture, culture, state administration, cultural values.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ	8
1.1. Понятійний апарат дослідження державної політики у сфері культури	8
1.2. Чинники результативності державної політики підтримки сфери культури	14
1.3. Культурна глобалізація та моделі державної культурної політики: вітчизняний та зарубіжний досвід	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ	24
2.1. Нормативно-правове регулювання процесів надання та споживання культурних благ в Україні	24
2.2. Сучасний стан та міжнародне співробітництво в галузі культури	28
2.3. Аналіз державної політики в сфері культури в умовах війни і в поствоєнний період в Україні	32
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	36
3.1. Пріоритети, завдання та основні труднощі культурної політики держави	36
3.2. Заходи щодо вдосконалення державної культурної політики	40
3.3. Напрями міжнародної інтеграції України в культурному просторі	44
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність теми. Сформовані в попередні десятиліття стереотипи культурної політики, зокрема принцип залишкового фінансування культури, не були повалені, хоча було очевидно, що вони не відповідали сучасним умовам. Нині назріла необхідність не лише скоригувати цілі та завдання культурного розвитку, а й сформулювати їх заново.

З середини 1990-х рр. держава намагається перейти до нової стратегії культурної політики, яка відображена в програмах соціокультурного розвитку. Дедалі більшу роль у сфері культури починають відігравати громадські та комерційні організації, незалежні творчі спілки, асоціації діячів культури, державні та приватні фонди. Вони не лише активно розвивають культурний ринок, а й використовують некомерційні джерела фінансування культурної діяльності. Водночас у сфері культури виникають нові проблеми, оскільки окремі соціальні категорії громадян не можуть самостійно задовольнити свої культурні потреби та реалізувати свій культурний потенціал. У цій ситуації досягнення соціокультурної стабільності та рівноваги між окремими соціальними, регіональними, національними та іншими спільнотами, які мають різні культурні зразки та норми та вимагають виняткового пріоритету та підтримки з боку держави, потребує відповідної культурної політики.

Серйозність проблеми посилюється тим, що масштаби знищення української культурної спадщини під час російсько-української війни досягли непоправних втрат. Для успішного вирішення важливого питання необхідно вивчити та обґрунтувати міжнародні рекомендації щодо подальшого вдосконалення та підвищення ефективності заходів з охорони української культурної спадщини. Аналіз напрямків співпраці з країнами ЄС та США призвів до розробки нових механізмів застосування практичних заходів щодо відбудови зруйнованої інфраструктури українських міст та територіальних громад. Країна шукає необхідні ресурси для розробки цікавих проєктів відновлення та збереження культурної спадщини, щоб не стерти культурну

пам'ять майбутніх поколінь.

В переважній більшості вітчизняних наукових досліджень враховуються такі аспекти державного управління сферою культури, як роль і місце культури у функціонуванні держави, інтеграція української культури та ін. з європейським культурним простором, регіональним виміром державного управління сферою культури та недосконалістю системи фінансування сфери культури. У вітчизняному науковому просторі дослідження джерел фінансування сфери культури в Україні та напрямів їх розширення проводять В. Бойкот, І. Дубка, І. Костирев, А. Мерзлак та Е. Огнар'єв, З. Широченко. Українські дослідники: С. Кот, Г. Мезенцева, Г. Скрипник, І. Бондарчук, С. Дмитрош, А. Цибко розглядають широке коло музеєзнавчих проблем, зокрема теоретичних, пов'язаних із роботою музейних фондів, збереженням культурної спадщини шляхом збирання колекцій українського мистецтва.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з актуальності теми, метою роботи є обґрунтування механізмів формування державної політики в сфері культури та особливостей її здійснення на сучасному етапі в Україні.

Для досягнення цієї мети автор зосередив увагу на вирішенні таких завдань:

- уточнити понятійний апарат дослідження державної політики у сфері культури;
- дослідити чинники результативності державної політики підтримки сфери культури;
- обґрунтувати культурну глобалізацію та моделі державної культурної політики: вітчизняний та зарубіжний досвід;
- проаналізувати нормативно-правове регулювання процесів надання та споживання культурних благ в Україні;
- дослідити сучасний стан та міжнародне співробітництво в галузі культури;
- здійснити аналіз державної політики в сфері культури в умовах війни і в поствоєнний період в Україні;

- визначити пріоритети, завдання та основні труднощі культурної політики держави;
- обґрунтувати заходи щодо вдосконалення державної культурної політики;
- запропонувати напрями міжнародної інтеграції України в культурному просторі.

Об'єкт дослідження – державна політика в сфері культури.

Предмет дослідження – державна політика у сфері культури, її сутність та особливості здійснення в Україні на сучасному етапі.

Методи дослідження. Методологічною основою магістерської роботи є низка філософських, загальних та спеціальних методів. Інституційний аналіз використано при дослідженні політичних інститутів, насамперед держави як суб'єкта управління культурною політикою. За допомогою структурно-функціонального методу досліджено завдання, функції та основні напрями діяльності державних органів та органів управління, що реалізують культурну політику держави на сучасному етапі.. Системно-аналітичний метод застосовано для аналізу правових актів та нормативних документів. При дослідженні виникнення та розвитку норм, що регулюють відносини на досліджуваній території, використано історико-правовий метод.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження можуть бути використані: для подальших науково-теоретичних досліджень культурної політики держави, у практичній діяльності центральних та місцевих органів державного управління у сфері культури, у діяльності відповідних громадських організацій, громадські організації, у розробці нових та доповненні чинних нормативно-правових актів, що регулюють внутрішні та зовнішні культурні відносини та обмін культурними товарами та послугами.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел (40 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 60 сторінки, з яких 46– основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

1.1. Понятійний апарат дослідження державної політики у сфері культури

Перебування сучасної соціокультурної сфери у кризовому стані вимагає розробки та формування такої моделі управління всіма задіяними ресурсами, яка базувалася б на взаємній взаємодії органів законодавчої та виконавчої влади держави, суспільства та безпосередньо суб'єктів сфери культури та освіти. Така співпраця має ґрунтуватися на повній і безперервній співпраці у вирішенні проблем культурного розвитку, що відповідає специфіці культурної сфери та є важливим в умовах становлення громадянського суспільства в Україні.

Ефективно побудовані організаційно-економічні відносини є важливим елементом ефективного функціонування закладів культури та освіти. Радикальні зміни в культурно-освітній сфері, зумовлені ринковими, політичними, економічними та соціальними змінами, вплинули на розвиток старих і сприяли виникненню нових і диверсифікованих суб'єктів культурно-освітньої діяльності, заснованих як на державних (муніципальних), так і на приватних. Це призвело до кількісних і якісних змін у культурно-освітньому житті країни. Тому виникла нагальна потреба пошуку нових підходів до формування відповідних організаційно-економічних зв'язків у цій сфері.

Переходимо до основ державної політики у сфері культури. Слід зазначити, що існує суттєва різниця у поглядах експертів щодо напрямків державної політики у сфері культури. Дослідники виділяють наступні підходи до її реалізації:

– *Гіперболізаційний* (представник – Дж. Дональд, Р. Ашер, М. Едвардс). Її прихильники стверджують, що внаслідок поширення процесів глобалізації, винайдення нових форм глобальної культури поняття

«національна культура» перестає відповідати сучасним соціокультурним реаліям і потребам суспільства. Культури збагачують одна одну в глобальному діалозі, а ті культурні форми та елементи, які не можуть виконувати свої функції, відновлюються та замінюються новими, більш відповідними та корисними. Характерно наголошувати на необхідності обмеження державного втручання у сферу культури, наголошувати на неефективності державного фінансування культурної діяльності.

– *Скептичний* (представники – А. Аппадурі, Е. Грін, С. Томпсон). Її прихильники стверджують, що в сучасних умовах роль держави у підтримці та стимулюванні розвитку культури не применшується і не нівелюється, що протекціоністська державна політика у сфері культури та значне збільшення державного фінансування сфери культури є основою необхідно.

– *Трансформаційний* (представники Е. Гідденс, П. Джонс). Прихильники цього підходу відзначають зниження ролі держави та зростання ролі міжнародних неурядових організацій. На їхню думку, лише міжнародні організації здатні підтримувати та стимулювати розвиток національних культур [2, с. 384].

Реформування системи державного управління пов'язане із завданням побудови держави як продуманої системи модернізації діяльності різних інститутів влади. Одним із напрямів є реалістична соціальна політика, яку держава ставить на перше місце за важливістю, надаючи пріоритет розвитку сфери охорони здоров'я, освіти та культури. Державна політика у сфері культури ґрунтується на визнанні основоположної ролі культури в розвитку та самореалізації особистості, гуманізації суспільства, збереженні національної самобутності націй та утвердженні їхньої гідності. Сфера культури визначає і формує мету і цінності суспільного життя. Це сприяє новому сприйняттю цінності змін, що відбуваються в державному устрої країни, а відтак і формуванню нового ставлення до влади, яка реалізує політику переходу до демократичної держави з ринковою економікою. Водночас декларування вищої ролі культури в розвитку українського суспільства ще не означає впровадження

цієї тези в практику державного управління.

Відповідно до Закону України «Про культуру» культура — це «сукупність матеріальних і духовних благ певної людської спільноти (етносу, нації), накопичених, збережених і збагачених протягом тривалого часу, що передаються від покоління до покоління». покоління, включає всі форми мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту і відображає рівень розвитку цієї спільноти” [6]. Це означає, що законодавець розуміє культуру в її ретроспективному прояві - те, що мало місце в минулому, накопичилося і передано в користування сучасним поколінням. Такий підхід досить сильно формалізує поняття культури та встановлює межі державного регулювання у вигляді матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

Основними завданнями управління сферою культури нині вважаються: організація, створення, розповсюдження та популяризація літературно-мистецьких творів; забезпечення поширення інформації та популяризації культурної спадщини; збереження та використання культурних цінностей; охорона творів мистецтва та пам'яток культури; підвищення культурного рівня українського населення; управління підприємствами, організаціями, установами та закладами культури; формування інтелектуальних, моральних і духовних особливостей особистості.

Основи законодавства України про культуру визначають правові, економічні, соціальні та організаційні основи розвитку культури, регулюють суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей. Держава прагне створити умови для збереження, відтворення та охорони культурно-історичної спадщини; естетичне виховання дітей та молоді; проведення фундаментальних досліджень з теорії та історії української культури; розширення культурної інфраструктури села; матеріально-фінансове забезпечення закладів, підприємств, установ та організацій у сфері культури. Проте необхідність залучення великих інвестиційних витрат, субсидій та забезпечення розгалуженої системи пільгового оподаткування, що в сучасних умовах є досить складним і майже

невирішеним завданням, гальмує реформи у цій сфері та поглиблює системну кризу соціальної та культурної сфер [3, с. 300].

Основними напрямками державної політики у сфері театрального мистецтва, бібліотечної та музейної справи є: забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов їх ефективної діяльності; підтримка та розвиток мережі театрів, музеїв, бібліотек, оснащення їх сучасним технічним обладнанням; стимулювання розвитку театральної діяльності шляхом покращення її матеріально-технічної бази, надання податкових та кредитних пільг; сприяння науковим дослідженням у галузі театрального мистецтва та театральної, музейної та бібліотечної справи; розроблення та сприяння реалізації загальнодержавних, державних і регіональних програм їх розвитку; забезпечення підготовки відповідних спеціалістів у вищих навчальних закладах; підтримка видатних діячів, молодих талановитих виконавців; сприяння міжнародному співробітництву у сфері культури.

Багатоаспектність і змістова перенасиченість терміна «культура» ускладнює вироблення єдиного тлумачення. Так, С. Безклубенко, досліджуючи феномен культури, помічає наявність десятків, а то й сотень її дефініцій і відсутність однієї усталеної версії. У своїх дослідженнях він розглядає культуру в широкому розумінні як «процес: процес розвитку людини світу: розвиток людини середовища і розвиток людини в середовищі» [1, с 6]. Такий підхід підкреслює безперервний зв'язок, залежність людини від культури та неможливість існування без споживання культури.

Одним із центральних явищ, що охоплює феномен «культури», є мистецтво. Повертаючись до вже згаданого Закону України «Про культуру», ми бачимо, що мистецтво визначається як «творча мистецька діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші видик діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах» [6]. Тобто законодавець розглядає мистецтво, як процес переосмислення того, що відбувається навколо людини, за допомогою різних художніх засобів, які у

результаті стають окремими мистецькими сферами.

Мистецтво в широкому розумінні досить точно визначає В. Шестак: *«Мистецтво — це елемент людської культури, детермінований людською здатністю візуалізувати буття, що є особливим способом художнього (духовно-практичного) освоєння дійсності, що реалізується (реалізується) у різноманітних за змістом і формою видах творчої творчості людини зі створення та споживання творчих продуктів (творів мистецтва)»* [7, с. 112]. Такий підхід до визначення мистецтва дозволяє розглядати мистецтво як явище, здатне виробляти самовизначення особистості у світі, такт і соціальну ідентифікацію в ньому.

Державне регулювання у сфері культури і мистецтва акумулюється у фальсифікації концепції культурної політики. З аналітичної доповіді, авторами якої є С. Здіорук, О. Литвиненко та О. Розумна, можна зрозуміти, як формується культурна політика з точки зору європейського підходу. Так дослідники виділяють основні функції, на які покладається культура в державі: *«культура як виконавець дипломатичного доручення; культура як національний орієнтир; культура як «інструмент» вирішення суміжних соціально-економічних проблем (розвиток сектору культурної індустрії, вирішення питань зайнятості, інноваційна функція культури, консолідує та стабілізує роль культури на основі міжкультурного діалогу та розвитку міст)); культура як засіб реалізації конкретних програм розвитку; культура як простір публічної діяльності»* [4, с. 56].

Виходячи з такого набору функцій, покладених на культуру, поняття «культурна політика» можна розуміти як процес публічного регулювання культурних компонентів, за допомогою якого держава та/або особи служать забезпеченню переривання суспільного життя. розвитку. Це означає, що культурна політика як така стратегічно проникає в усі сфери суспільного життя і здатна впливати на ціннісний заряд усіх процесів, що відбуваються в державі.

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні не дозволяє одночасно і повноцінно вирішити складний комплекс проблем, які накопичилися за останні

роки у сфері культури. Сучасний стан розвитку інституцій у цій сфері характеризується: критичним станом сфери культури на тлі соціально-економічної кризи; незадовільне матеріально-технічне забезпечення закладів культури; загострення матеріальних проблем суб'єктів культури; низький рівень економічної та правової компетентності; перевага «бюджетної свідомості» в умовах економічної трансформації; складність переорієнтації мислення в управлінні сферою культури; низький рівень соціальної захищеності працівників цієї сфери [5, с. 40].

На нашу думку, предметом адміністративно-правового та економічного регулювання у сфері культури мають стати: підвищення соціокультурної значущості продукції, створюваної подібними установами; реорганізація фінансової структури державних закладів культури; підвищення рівня кваліфікації керівного складу; розвиток системи безперервного професійного розвитку управлінського персоналу; створення нової системи фінансування, яка має базуватися на принципі ефективної пропорції у забезпеченні закладів культури власними та бюджетними коштами.

Таким чином, виявлено консенсусну позицію наукової спільноти щодо необхідності створення довгострокової культурної стратегії України з урахуванням актуальних потреб та інтересів представників українського суспільства, перегляду системи фінансування культурної та мистецької сфери, а також визнавати пріоритетність питань культури у внутрішній, тактичній і зовнішній політиці.

Конкретна методологія дослідження інструментів забезпечення громадян культурними благами в державному управлінні сферою культури в Україні є комплексною і складається із загальнологічних, емпіричних та теоретичних методів дослідження, а також використання системного та міждисциплінарного підходу, що дозволяє цілісне уявлення про досліджувану сутність у її взаємозв'язку та розвитку.

1.2. Чинники результативності державної політики підтримки сфери культури

Реформування системи державного управління пов'язане із завданням побудови держави як продуманої системи модернізації діяльності різних інститутів влади. Одним із напрямів є реалістична соціальна політика, яку держава ставить на перше місце за важливістю, надаючи пріоритет розвитку сфери охорони здоров'я, освіти та культури.

Державна політика у сфері культури ґрунтується на визнанні основоположної ролі культури в розвитку та самореалізації особистості, гуманізації суспільства, збереженні національної самобутності націй та утвердженні їхньої гідності. Сфера культури визначає і формує мету і цінності суспільного життя. Це сприяє новому сприйняттю цінності змін, що відбуваються в державному устрої країни, а отже, формуванню нового ставлення до влади, яка реалізує політику переходу до демократичної держави з ринковою економікою.

Водночас декларування вищої ролі культури в розвитку українського суспільства ще не означає впровадження цієї тези в практику державного управління.

Сучасне розуміння функції держави щодо культури дозволяє синтезувати сутність викладених у літературі засад державного управління соціокультурними процесами в регіоні: [6, с. 17]

1. Принцип проблемно-цільової орієнтації державного управління культурою полягає у вирішенні територіальних проблем з урахуванням можливостей держави, а також проблем конкретних соціальних груп і категорій населення, які є соціальною основою культурної політики.

2. Принцип деполітизації державне управління соціокультурними процесами. Для суб'єктів управління культурою держави цей принцип означає необхідність створення умов для виявлення самостійності соціально-культурних ініціатив громадян, відмови від поточного стану економіки та

орієнтації на довгострокові пріоритети та цінності. Лише в цьому випадку культурна політика стане засобом самореалізації основних людських сил, формою історико-культурного самовизначення соціальних груп і територій, «культурні» кордони яких не завжди збігаються з адміністративними, часом детермінованими, досить свавільно і часто брутальними методами.

Культура може долати такі межі, ставати основою для консолідації різноманітних верств і груп (партій, релігійних і громадських організацій з різними політичними орієнтаціями та цінностями). Реалізація та пріоритетність загальнолюдських цінностей дозволить частково зняти соціальну напругу та об'єднатися для спільного вирішення проблем не лише регіонального, а й глобального характеру.

Принцип деполітизації державного управління соціокультурними процесами не передбачає його деідеологізації, якраз навпаки. Справа в тому, що культура останніх десятиліть, попри всю видимість її ідеологізації, насправді нею не була, оскільки в суспільстві були відсутні умови для розвитку самої ідеології. Ознаками останнього є, по-перше, наявність понять та ідей, що відображають інтереси конкретних соціальних груп - від професійних інтересів до класів і націй включно, їх зіткнення, боротьба; по-друге, наявність ідеологів, тобто творців, генераторів ідей. За відсутності таких ознак ми маємо ідеологію без ідей та ідеологів, тобто квазіідеологію [9, с. 184].

По суті, ця ідеологія є способом (або механізмом) нав'язування інтересів певної соціальної групи всьому суспільству, підміни всієї різноманітності інтересів цінностями однієї соціальної групи. У цьому випадку видимість ідеології забезпечується системою соціальних інститутів, завданням яких є швидке поширення ідей, імітація їх співвідношення з дійсністю, контроль над людиною та її переконаннями, зрівняння інтересів усіх соціальних груп і впровадження ідеї створення «спільноти за інтересами». Відсутність «ідеологів» компенсується «освяченням» однієї концептуальної схеми (марксизм-ленінізм), елементи якої стикуються шляхом виключення: усе, що суперечить наступній концепції, вилучається з попередньої концепції [2, с. 74].

Сьогодні квазіідеологія, на думку багатьох авторів, поступається місцем епосі справжньої ідеологічної боротьби – зіткнення інтересів різних соціальних груп. Тому заклики до деідеологізації культури є спробою повернення до тотальної ідеології, тобто до адміністративно-командної системи управління. Лише за наявності багатьох ідей, цінностей і концепцій культура зможе виконувати функцію розуміння основних інтересів соціальних груп, пошуку основи їх примирення та співіснування, що в кінцевому підсумку забезпечить повноцінне становлення і розвиток громадянського суспільства. суспільства Структури. У свою чергу, таке суспільство стає середовищем, що забезпечує різноманітність і повноту духовного життя, реалізацію гуманістичного і творчого потенціалу культури.

3. Принцип державної підтримки самоорганізації соціально-культурного життя. Реалізація цього принципу в практиці державного управління культурою обмежує поле неефективного адміністративного втручання держави в соціокультурні процеси, тим самим посилюючи її управлінський вплив на них у характерних для держави формах. Перехід культури в режим самоорганізації пов'язаний з децентралізацією державного управління та створенням нової організаційно-економічної моделі, відповідної реаліям сьогодення.

Така модель має базуватися на таких позиціях:

а) створення паралельних структур громадського самоврядування на всіх рівнях культурної політики (місцевому, державному), які доповнюють і компенсують обмежені можливості системи державного управління.

б) децентралізація управління та забезпечення максимальної правової, організаційної та господарської самостійності суб'єктів організації культурно-дозвілєвої діяльності.

4. Принцип державної підтримки різноманітності та поліфонії соціокультурного життя передбачає полісуб'єктність соціокультурної діяльності, альтернативних проектів, програм, концепцій та ідей. Культура — це потенційна нескінченність, безліч позицій, думок, звичаїв, способів життя тощо. У даному випадку йдеться про необхідність створення державою

правових та економічних умов для вільної самореалізації людини в культурі. .

Різноманітність соціально-культурного життя виражається в багатьох організаційних формах самодіяльності громадян. Тому він гарантує законодавчо закріплене право держави вільно створювати «низові» організаційні структури (клуби за інтересами, асоціації, фронти, партії, рухи, фонди тощо) незалежно від їх ідеологічного спрямування. Це право є надзвичайно важливим не лише для особистого самовизначення, а й для культури загалом.

Як відомо, у кожному вихідному стані культура містить потенційні варіанти свого майбутнього, що проявляються в найменш інституціоналізованих утвореннях – у формах автоматичного руху. Тому для повноцінного розвитку культури всі «субкультурні» утворення, незалежно від ступеня їх відповідності системі цінностей офіційної ідеології та культури, мають рівні умови вільного розвитку [3, с. 108]. Інакше культура розпадається як вертикально, так і горизонтально на серію незалежних і непов'язаних (або навіть суперечливих) субкультур.

Стримувальні механізми та санкції «офіційної», державної культури, стандартизації та регламентації, придушення та блокування суспільних ініціатив породжують екстремізм, протестні форми поведінки, переорієнтовують суспільну активність на антикультурну, антисоціальну, іноді протиправну поведінку, яка в кінцевому підсумку призводить до кризи культури як цілісної системи. Тому природний і вільний розвиток позаінституційних пластів культури (насамперед аматорського руху в усіх його різновидах і варіаціях, свободи культурного самовизначення особистості, соціальних груп) є провідним принципом і механізмом саморегуляції і саморозвитку культури в цілому.

Історичний досвід показує, що авторитарні монологічні моделі культури незмінно демонстрували тенденцію до стагнації, регресу та перетворення культури на одну з добавок тоталітарної держави. Цей принцип є однією з головних умов саморозвитку культури, її найсуттєвішою рисою. Між тим, не

випадково в зарубіжній практиці культурна політика держави оцінюється насамперед не як діяльність одного чи навіть кількох міністерств, а як її здатність створювати правові та економічні умови для розвитку такої соціокультурної ситуації, коли культурна політика бере участь у створенні та охороні культурної спадщини культурної політики багато різних суб'єктів – науковці, громадські діячі, працівники культури і мистецтва, підприємці тощо [4, с. 108].

З основних типологічних елементів системи управління соціокультурним процесом можна визначити його цілі або пріоритетні завдання, компетенцію суб'єктів управління, культурне життя як суб'єкт регулювання, економічні, правові, адміністративно-організаційні механізми реалізації соціокультурного процесу. культурна політика, адресати культурної політики (вікові групи, регіони, етнічні та ін.). Характерно, що однією з найважливіших цілей культурної політики всіх розвинутих країн світу стало розширення доступу до культури широких верств суспільства, під яким слід розуміти прагнення до демократизації та розвитку культурного життя. населення в цілому.

Від наявності відповідної концептуалізації пріоритетів культурної політики держави залежить і те, наскільки держава впливатиме на «природні» культурні процеси. Це особливо важливо у випадку довгострокового планування та управління, які належать до класу завдань із невизначеною структурою, для яких сама постановка задачі, її концептуалізація, що, у свою чергу, визначає інформацію, необхідну для її вирішення, є важливим.

Таким чином, ми визначили основні принципи державного управління культурою в регіоні – такі як принцип проблемно-цільової спрямованості державного управління культурою, що передбачає вирішення територіальних проблем з урахуванням можливостей держави, проблем конкретних соціальних груп і категорій населення, які є соціальною базою політиків культури; принцип деполітизації державного управління соціокультурними процесами; принцип державної підтримки самоорганізації соціально-культурного життя; принцип забезпечення державою багатоманітності, поліфонії соціально-культурного

життя, що передбачає велику суб'єктивність соціокультурної діяльності, альтернативність проєктів, програм, концепцій та ідей.

1.3 Культурна глобалізація та моделі державної культурної політики: вітчизняний та зарубіжний досвід

Для найбільш ефективної реалізації культурної політики в Україні необхідно не лише враховувати її специфіку в національному просторі держави, а й використовувати досвід інших країн, яким вдається успішно долати та уникати її сучасних проблем. Сьогодні під впливом сучасних процесів глобалізації, комп'ютеризації, зміцнення культурного розмаїття з одного боку та інтеграційних процесів на рівні світового співтовариства з іншого, відбувається зміна орієнтацій щодо основних принципів реалізації сучасної культурної політики. Розглянемо докладніше основні принципи культурної політики на рівні ЮНЕСКО та Європейського Союзу.

Як зазначається у звіті ЮНЕСКО про світову культуру, складні системи набувають сили завдяки своїй різноманітності. Завдяки цьому можна спостерігати генетичне різноманіття видів, біорізноманіття всередині екосистеми, культурне різноманіття людських суспільств. Кожна культура складається з унікальних моделей пояснення або відношення людини до світу як комплексу (складної системи), яка за допомогою цих моделей має на меті висвітлити основні підходи до розгляду цих форм як однієї з багатьох можливих перспектив розвитку [2, с. 105].

Завдання ЮНЕСКО полягає в тому, щоб людина мала свободу завдяки власній культурі, а також щоб вона знала і розуміла інші культури світу. Цього можна досягти лише через активне та позитивне людське ставлення до відмінностей, що існують між культурами, цінності яких толерантні одна до одної.

ЮНЕСКО розглядає, як культурну політику як у розвинених країнах, так і

в країнах, що розвиваються, можна трансформувати та реформувати таким чином, щоб вона була здатна адекватно реагувати на мінливі вимоги сучасного суспільного розвитку. Перш за все, це стосується впливу глобального (глобального) ринку на творчість, на виникнення та розвиток індустрії культури, на культурну спадщину, на захист авторського права та суспільних інтересів в епоху кіберкультури. Ця проблема також стосується урядів, які представляють інтереси своїх громадян, реалізують культурну політику, спрямовують їхній розвиток, формують і керують культурними обмінами від імені цих громадян.

Хоча держава (на рівні національних і міжнародних урядів) є основним місцем формування культурної політики, приватні ініціативи також важливі, а в таких країнах, як США, навіть базові. Крім того, до процесу можуть бути безпосередньо залучені незалежні організації, такі як мистецькі асоціації та інші. У багатьох країнах переміщення приватного сектора в основу економічної діяльності, яке спостерігається в останні роки, вимагає нових відносин між урядами, корпораціями та громадами.

Насамперед, це стосується внутрішньої політики держави, яка в минулому базувалася на суто державному рівні, а у формуванні культурної політики починає замінюватися різними міжрегіональними та багаторівневими підходами. У світі, що швидко змінюється, відмінності між країнами та регіонами у способах реалізації культурної політики також можуть визначатися їхнім місцем на глобальному ринку. Зокрема, у Латинській Америці нові медіатехнології використовуються в традиційних музичних і драматичних формах, таким чином використовуючи їхні переваги у виробництві нових культурних продуктів для експорту до решти світу.

У посткомуністичних країнах Східної Європи основи економічних і соціальних змін останніх років сприяли повній трансформації «червоного ландшафту», який використовувався в минулому лідерами культурної політики, тоді як в Японії культурна індустрія, і особливо засоби масової інформації, постають як значний сектор, головним чином економічний, і ідею розвитку

культури стає все важче зрозуміти.

У контексті сучасних глобальних змін фахівці ЮНЕСКО виділяють чотири основні аспекти культурної політики: [22, с. 105].

1. Перший аспект — це віра в те, що подібно до того, як мистецтво є серцем культурного сектора, творчий процес є серцем самого мистецтва. Тому культурна політика має сприяти творчому процесу. Виникає питання: як глобалізація впливає на творчий процес? – Тут більше можливостей для творчості, ніж її загроз. У музиці, образотворчому (візуальному) мистецтві, літературі митці реагують на стимули, пов'язані з впровадженням нових технологій, нових моделей комунікації та нового естетичного дискурсу. Зокрема, американські дослідники К. Стімпсон і Х. Бхабха вважають, що творчі можливості можна жити новим розумінням «глобальної креативності», яка знаходить свої прояви в багатьох культурних джерелах, використовуючи нові форми комунікації та завдяки більш різноманітному доступу до їх одержувачами порівняно з традиційними способами.

2. Культурна політика все більше визнає економічне значення індустрії культури. Ця галузь «випромінюється» назовні від мистецької творчості, включаючи видавництво, радіо, кіно та відео, нові медіа тощо. З одного боку, деякі митці розуміють призначення індустрії культури як відповідний показник підпорядкування мистецтва ринку та заміни естетичних цінностей комерційними. З іншого боку, ці процеси сприймаються як збільшення творчих можливостей митців і забезпечення необхідних ресурсів для отримання чітких перспектив щодо ролі культури в економіці. Тому культурну політику можна пов'язати з економічною політикою стосовно культури як економічного об'єкта суспільства. Культурна індустрія, незалежно від державних кордонів, усе більше залучається до процесів глобального ринку.

Прикладом може бути ситуація в музиці. Таким чином, у більшості країн світу місцева музична індустрія виникає на певному етапі розвитку, характеризуючись відповідним сервісом і внутрішнім ринком, де рідні культурні меседжі втілюються в музичні форми. Однак це триває недовго – до

появи міжнародної музичної індустрії, яка разом із місцевою починає впливати на споживання та умови музичного виробництва через місцеві (локальні) групи та на індивідуальному рівні. У міжнародній музичній індустрії домінує добре відома «World Music», яка відрізняється від етнічної музики корінних народів і музики політичних рухів, які намагаються маніпулювати світовою музичною індустрією для власних цілей.

Зі зростанням ролі індустрії культури, яка все більше стає як національною, так і наднаціональною, слід підтримувати та заохочувати творчий розвиток на рівні культурної політики. В епоху нових комунікаційних технологій питання копіювання художньої продукції стає все більш актуальним, що є результатом захисту авторських прав, протидії піратству тощо. Для вирішення цих проблем необхідна співпраця як між країнами, так і всередині окремих країн у розробці та створенні ефективних засобів захисту від копіювання в епоху цифрових технологій [22, с. 107].

3. Третій аспект культурної політики стосується культурної спадщини. Культурна політика практично в усіх країнах світу має прерогативою охорону культурної спадщини, як матеріальної, так і нематеріальної. Світовий ринок також має значний вплив тут. Зокрема, зміцнення традиційних відносин між країнами створює можливості для незаконної торгівлі культурними цінностями.

Потреба в управлінні спадщиною зростає під впливом транснаціональних економічних сил, які виходять на ринок – корпорацій, фондів, національних урядових організацій тощо. Зростає усвідомлення зв'язку між міжнародним (транснаціональним) розвитком і діяльністю відповідних агенцій, що підтримують культуру. проекти в окремих містах світу, на рівні локальної (місцевої) культурної практики. Доступ до культурної спадщини також змінюється. Музейні колекції, які створюються під впливом комп'ютерних технологій, сприяють функціонуванню музеїв у змінених умовах, забезпечують «інтерфейси» між культурами, доступ до них величезної аудиторії споживачів порівняно з тим, що було в минулому.

Усе це призводить до необхідності розгляду останнього аспекту

культурної політики, сутність якої визначається роллю кіберкультури. Інформаційна революція тягне за собою економічні, соціальні, культурні та політичні наслідки, які ще недостатньо і повно реалізовані як на рівні державного управління, так і самою людиною. Існує загроза поглиблення економічної, соціальної та культурної нерівності. Щоб уникнути цієї небезпеки, необхідно чітко визначити сферу суспільних інтересів у кіберпросторі та забезпечити необхідний захист громадянських прав. Хоча, як уже зазначалося, культурна політика безпосередньо пов'язана з новими комунікаційними технологіями, які з'являються в переважній більшості сучасних країн, розвиток відповідної політики в цих країнах все ще перебуває в зародковій фазі.

Підсумовуючи, можна побачити, що здатність реагувати на виклики глобальних економічних змін має бути спільною для реалізації культурної політики. Це узгоджується з розробкою сучасними країнами відповідної внутрішньополітичної та оборонної відповіді на такі зміни. У цьому контексті досить позитивним підходом, що відповідає новим суспільним можливостям, є максимально використати зміни для якомога повнішого задоволення культурних потреб суспільства. Культурна політика має не лише протистояти змінам, але й ефективно керувати цим процесом в умовах глобальної економічної та культурної трансформації [22, с. 109].

Таким чином, детально розглянувши сучасний світовий досвід реалізації культурної політики на рівні ЮНЕСКО та Європейського Союзу, приходимо до висновку про необхідність впровадження окремих її основних аспектів у культурну політику нашої держави. Зокрема, зосередження Європейського Союзу в реалізації культурної політики на збереженні та популяризації культурного розмаїття, враховуючи особливості розвитку всіх країн-членів, разом з освітою та формуванням нового світогляду – світогляду єдиної європейської культури, який має ґрунтуватися на базових, універсальних принципах сприяння творчості та знанням, поширенню європейської культури через секторний (галузевий) підхід, завдяки якому гнучкість уможливить реалізацію синергії між сферами культури спадщини, різними мистецькими сферами та новими формами вираз.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

2.1. Нормативно-правове регулювання процесів надання та споживання культурних благ в Україні

Конституція України є вищим нормативно-правовим актом, що регулює надання та використання культурних цінностей в Україні. Норми Конституції України гарантують задоволення «...національно-культурних і мовних потреб українців...», сприяння «...консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і меншин України...», забезпечуючи «...збереження пам'яток та інших об'єктів культурної цінності, вживає заходів щодо повернення в Україну культурні цінності людей, які перебувають за її межами...» тощо [10, с. 257].

Закон України «Про культуру», який є основою державного управління сферою культури в Україні, детально визначає зміст норм, що містяться в Конституції України. Саме він розкриває зміст основних прав та обов'язків у сфері культури, регулює діяльність у сфері культури, визначає базову мережу закладів культури, визначає методи фінансування та забезпечення господарської діяльності закладів культури, визначає соціальні гарантії для працівників сфери культури, участі громадськості у розвитку культури, міжнародних культурних зв'язків та відповідальності за порушення законодавства про культуру [31].

Для аналізу законодавства, що регулює процес споживання культурних цінностей, слід виділити конкретні нормативно-правові активи. Критерієм їх відбору є приналежність до однієї з восьми галузей культури і мистецтва, які використовуються у світовій практиці та адаптовані Українським культурним фондом до національних особливостей [5]. Ці сектори: аудіомистецтво,

аудіовізуальне мистецтво, візуальне мистецтво, дизайн і мода, культурна спадщина, культурні та креативні індустрії, література та видавництво, театр і виконавське мистецтво. Нормативно-правові акти аналізуватимуться за ступенем узгодженості процесу споживання культурних благ із тим, що відбувається безпосередньо у секторі.

Для розгляду сектору аудіовізуального мистецтва будуть проаналізовані Закон України «Про телебачення і радіомовлення» [3] та Закон України «Про кінематографію» [4].

Відповідно до ст. 28 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» встановлює вимоги до програмної концепції мовлення, тобто характеристики аудіовізуального продукту, який може транслюватися. Тому складові програми мають включати програми з інформації та аналітики, журналістики, культури та мистецтва, науки та освіти, розваг, музики та освіти. Стаття 6 цього Закону визначає неприйнятний зміст повідомлень, які можуть поширюватися через телерадіоорганізації, зокрема, державну таємницю, насильство, розпалювання ворожнечі та ненависті на расових чи релігійних мотивах тощо. Закон також регулює видачу ліцензій для розповсюдження аудіовізуальної продукції [3].

Закон України «Про кінематографію» регулює виробництво аудіовізуального культурного продукту та регламентує всі етапи створення кінопродукту. У контексті споживання цього культурного блага важливо звернути увагу на право на розповсюдження оригінального кінопродукту та його регіональну доступність. Неврегульованою залишається ситуація щодо показу кінопродукції для громадян, які проживають у громадах, де немає кінотеатрів.

Але якщо демонструвати кінопродукцію в клубних приміщеннях, пристосованих для демонстрації аудіовізуальної продукції, можливо, то питання рентабельності придбання авторських прав на демонстрацію кінопродукції для невеликої кількості споживачів (у малих територіальних громадах) не вирішується ініціативою «знизу» [4]. В умовах інформаційної війни конче необхідно запровадити в законодавстві стандарти, які б

забезпечували рівні можливості для показу кінопродукції всім без винятку громадянам. Сектор перформативного та сценічного мистецтв буде розглянутий через Закон України «Про театри і театральну справу» [27]. Стаття 4 цього закону гарантує загальний доступ до театрального мистецтва незалежно від раси, статі, релігії, походження тощо. Серед ознак загальнодоступності є географічний вимір цієї ознаки – місце проживання. Проте, як і у випадку з презентацією аудіовізуальної продукції, театральна продукція не є однаково доступною для всіх громадян України, зокрема через відсутність інфраструктури для пересувних театрів.

Сектор культурної спадщини представлена Законами України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про музеї і музейну справу», «Про охорону культурної спадщини».Що стосується користування культурними цінностями, то Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» встановлює такі права для користувачів бібліотек:

- «вільне використання інформації про склад бібліотечних фондів через джерело та пошукову систему (крім комерційних). бази даних);
- отримання безкоштовної консультативної допомоги щодо пошуку та вибору джерел інформації;
- отримувати безоплатно документи з фондів бібліотеки в тимчасове користування, за винятком документів, придбаних за кошти від господарської діяльності бібліотеки;
- отримувати документи чи копії в рамках міжбібліотечного абонементу;
- отримувати інформацію з інших бібліотек по каналах зв'язку» [23, с. 110].

Закон України «Про музеї та музейну справу» визначає питання споживання культурних цінностей через основні напрями музейної діяльності, серед яких «...науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'ятко-охоронна робота...» [25].

Загальновідомо, що музеї – це місця, де представлені твори візуального мистецтва. На нашу думку, попит на відвідування музеїв зараз залежить як від нового підходу до виставок, так і від супутніх послуг, які можуть надаватися споживачам музейних послуг у рекреаційних надмузейних зонах. Загалом Закон регулює всі процеси, які відбуваються на практиці під час споживання музейних послуг.

Стаття 12 Закону України «Про охорону культурної спадщини» регулює питання вільного доступу до цих пам'яток і наголошує на ступені екскурсійної корисності пам'яток [8]. В частині споживання об'єктів культурної спадщини враховуються лише ті, що мають матеріальний прояв, тому відсутність законодавчого регулювання у сфері охорони пам'яток нематеріальної культурної спадщини спотворює тлумачення історичних фактів, пов'язаних з нематеріальною культурною спадщиною.

Сектор літератури та видавничої справи можна розглядати в Законі України «Про видавничу справу» [9]. Норми, які б регулювали процес споживання культурних благ, у Законі прямо не визначені, але простежується опосередкований зв'язок між діяльністю видавців, зокрема книговидавців, і доступністю літературної продукції для споживачів [2].

Варто відзначити зв'язок літературно-видавничої сфери з культурною спадщиною в бібліотечній роботі, адже література та періодика наповнюють бібліотечні фонди. Враховуючи гарантію безкоштовного тимчасового доступу до бібліотечних ресурсів, тобто офлайн-доступу, необхідно законодавчо врегулювати такий доступ в онлайн-форматі, оскільки це відповідатиме сучасним тенденціям, збільшуватиме попит на літературну продукцію та зменшуватиме пов'язані з нею ризики. з порушенням авторських прав.

Таким чином, такі галузі культури і мистецтва, як аудіовізуальна, індустрія дизайну та моди, креативна та культурна індустрії регулюються Законом України «Про культуру» або коротко згадуються в інших нормативно-правових актах. Це свідчить про невідповідність українського законодавства до міжнародної класифікації секторів культури та мистецтва, що не має прямого

впливу на процес споживання культурних благ, оскільки так чи інакше культурні продукти кожного сектора споживаються українські громадяни. Проте відсутність спеціальних законів є важливим для розробки стандартів базового набору культурних благ, які має забезпечувати держава.

2.2 Сучасний стан та міжнародне співробітництво в галузі культури

Основним джерелом формування національної самосвідомості та зростання духовного розвитку народу є його культурна спадщина. Люди різних країн створюють свій культурний світ і живуть у ньому, доводячи тим самим, що культура є надбанням людського буття. Важливою загальною вимогою культури для всіх людей є бути добрими та створювати прекрасні речі, що стимулюють вільний вибір людей у створенні культурних цінностей.

Жорстокі прояви дегуманізації: агресивні воєнні злочини, навмисні вбивства, геноцид і насильство, здійснені російською армією, яка розпочала повномасштабний збройний наступ на Україну вранці 24 лютого 2022 року без оголошення війни. Зруйновані житлові будинки, об'єкти комунального господарства, інфраструктура, а відтак і пам'ятки, що становлять культурну спадщину як одну з найпотужніших складових української національної ідентичності, яка поряд із мовою, територією та спільною історичною долею є чинником національної консолідації та усвідомлення українців як єдиного народу.

Військові дії в Україні тривають, безперервні артилерійські обстріли російською армією населених пунктів та промислових об'єктів призводять до пошкодження та руйнування центрів охорони культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини. Проте, незважаючи на введення воєнного стану, ми все одно творимо історію, фіксуємо ганебні вчинки окупантів, щоб мати докази їхньої відповідальності за скоєні злочини. Досі неможливо оцінити всю суму збитків, завданих війною та відсутністю сполучення з тимчасово

непідконтрольними Україні територіями, а також оцінити вартість пошкоджених та знищених культурних цінностей.

Проте варто знати, що за статистикою загальна кількість нерухомих пам'яток та об'єктів культурної спадщини становить 148 202, у тому числі археології – 74 507, історії – 50 420, монументального мистецтва – 3 576, архітектури та містобудування – 19 264, садово-паркового мистецтва – 329, ландшафт – 69, наука і техніка – 67.

Станом на 13 травня 2022 року, за даними Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП), зафіксовано 300 епізодів військових злочинів проти культурної спадщини України внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації. Зокрема, зруйновано та пошкоджено 16 пам'яток національного значення та 72 – місцевого значення. Пошкоджено 10 пам'ятників (пам'ятних стел або скульптур), 12 музеїв та історико-культурних заповідників, 6 кінотеатрів. Пошкоджено 92 сакральні споруди, з них 35 пам'яток історії, архітектури та містобудування, 29 пам'ятників історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст., 19 будівель і комплексів музеїв та заповідників, 33 будинки культури, 6 театрів, бібліотеки та інші об'єкти цінні пам'ятки [4].

Посилаючись на статистичні дані щодо втрачених пам'яток культурної спадщини, документ «Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» (Париж 1972 р.), [14] ратифікований урядом України у 1988 р., є чинним. Спадщина» означає твори архітектури, скульптури та монументального живопису, археологічні об'єкти та споруди, написи, печери та зібрання об'єктів, які мають виняткову універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; комплекси: комплекси окремих або з'єднаних будівель, архітектура, єдність або взаємозв'язок з ландшафтом яких має виняткову універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва, техніки чи науки; цікаві місця: твори людини або сукупність робіт людини та природи, а також території, включаючи археологічні пам'ятки інтересу, які мають універсальну цінність з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

Аналізуючи документ конвенції, ми помічаємо, що принципи, якими

керується держава у сфері культури, потребують корекції, оскільки, на нашу думку, необхідно враховувати той факт, що Україна зазнає величезних втрат рухомих культурних цінностей під час війни, зокрема скарби «скіфського золота», ювелірні вироби, монети, ювелірні вироби, сакральний посуд (чаша), експонати та картини музеїв, деякі з них не включені до конвективних списків, тому питання втрат також є предметом розгляду. міжнародної конвенції, яка має забезпечити відповідну оцінку. Так зі Статті 12 виходить, що якщо якась цінність культурної чи природної спадщини не була включена до одного з двох списків, зазначених у пунктах 2 і 4 Статті 11, жодною мірою не означає, що вона не має видатної універсальної цінності.

Нині, в період цифрової трансформації, одним із нових методів обліку зруйнованих, пошкоджених чи зруйнованих пам'яток і культурних цінностей є оцифрування, що вже сприяє ефективному прийому обліку втрат в умовах воєнного часу. Збереження та охорона культурної спадщини сьогодні визначено як пріоритетний напрямок зовнішньої та внутрішньої культурної політики України, яка серйозно ставиться до питання багатосторонньої співпраці та членства в ЄС, що уможливить інтеграцію держави в європейський культурний простір та її співпрацю з міжнародні організації. Необхідно розробити єдину систему, яка визначатиме обсяг матеріальних та фінансових ресурсів для відновлення та реставрації культурної спадщини. Доцільною буде ініціатива створення спеціального міжнародного фонду для подальшої підтримки післявоєнного відновлення об'єктів культурної спадщини та закладів культури.

Нещодавно створений країнами ЄС (Литвою та Польщею) міжнародний фонд «Люблінський трикутник» підтримує Україну у боротьбі з російським окупантом, співпрацює у справі оцифрування українських об'єктів матеріальної та нерухомиї культурної спадщини та створює цифрову платформу для їх збереження, захист, розвиток і популяризація. Зараз настав час «наблизитися до європейських стандартів в охороні культурної спадщини» [3, с. 12].

Заслуговує на увагу міжнародна співпраця України з тими країнами, які пережили щось подібне до того, що відбувається в нашій країні. Хорватія має

великий досвід охорони та відновлення об'єктів культурної спадщини. З метою використання досвіду та допомоги Хорватії у сфері реставрації, реконструкції та збереження об'єктів культурної спадщини, зруйнованих під час війни з Російською Федерацією, Міністерство Хорватії пропонує велику допомогу, а саме спеціальними інструкціями та спеціалістами з інвентаризації та оцифрування об'єктів для фактичної оцінки шкоди, завданої нашій культурній спадщині російськими загарбниками [2, с. 47].

Варто наголосити, що мистецькі проекти розглядаються, оскільки надалі планується співпраця з міжнародними партнерами у сфері культурної політики: популяризація мистецького мистецтва, обмін думками, організація виставок, організація мистецьких фестивалів та конкурсів. За висновками експертів, ці проекти сприятимуть розвитку механізмів динамічної інтеграції України у світовий культурний простір. Наприклад, проєкт «Солідарність», спрямований на співпрацю з одним із найкращих музеїв світу – МоМА (Нью-Йоркський музей сучасного мистецтва) для України, організував виставку в галереї Альфреда Гамільтона Барра молодшого, де добірку творів минулого століття представили митці з України [4].

Президент Володимир Зеленський анонсував створення спеціального судового механізму для розслідування цих та інших військових злочинів: «Світ уже бачив багато військових злочинів. В інші часи. На різних континентах. Але настав час зробити все, щоб військові злочини російської армії стали останнім проявом такого зла на землі. Кожен, хто винен у таких злочинах, буде занесений до спеціальної Книги мучителів, знайдений і покараний» (3 квітня 2022 р.) [14].

Аналітики підкреслюють, що необхідно ініціювати виключення Росії з міжнародних культурних організацій, таких як ЮНЕСКО (Організація ООН з питань освіти, науки та культури), ICOMOS (Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць), ICCROM (Міжнародний центр Вивчення та реставрація культурних цінностей) до зміни засад своєї внутрішньої та зовнішньої політики в частині усунення правових та інституційних передумов

для збереження авторитаризму. Одним з успішних кроків є повна перемога України у справі проти Росії в Міжнародному суді ООН. Суд зобов'язав РФ негайно припинити вторгнення в Україну [15, с. 384].

Це свідчить про те, що міжнародна спільнота та український народ засуджують військові дії та злочини агресора та докладають усіх зусиль для захисту україноцентричних інтересів. Проблема знищення культурної спадщини є динамічною, адже з листопада 2022 року триває повномасштабна війна, а в Україні продовжено воєнний стан.

Таким чином, культурна спадщина України є основним джерелом формування національної самосвідомості та підвищення духовного розвитку нації. Вона впливає на самоідентифікацію нації в наступні періоди розвитку України і є одним із домінуючих цінних надбань держави.

2.3. Аналіз державної політики в сфері культури в умовах війни і в поствоєнний період в Україні

Культурні цінності та культурна спадщина, що знаходяться на території України та тимчасово окупованих територіях, є власністю держави Україна, національним надбанням, невід'ємною частиною культурної спадщини України та охороняються міжнародним та національним законодавством. Росіяни цинічно продовжують вчиняти злочини проти українського народу та нашої спадщини – обстрілюють собори, монастирі та храми, де переховуються мирні жителі. Російські бомби та ракети вже знищили багато об'єктів інфраструктури та знищили чимало об'єктів культурної спадщини. Серйозних пошкоджень завдано історичним частинам таких міст, як Харків, Ізюм та Маріуполь. Під час наступу російських військ у селі Іванкові Київської області було спалено історико-краєзнавчий музей, колекція якого налічувала близько 20 робіт української художниці Марії Примаченко.

Будівля драмтеатру в Маріуполі майже повністю зруйнована авіаційною

бомбою. Будівлі Маріупольського художнього музею імені М. А. Куїнджі та краєзнавчий музей м. Охтирка Сумської обл. Таких прикладів досить багато. Нині музейники по всій Україні робили і продовжують робити все можливе для захисту колекцій українських музеїв. Міністерство культури та інформаційної політики України здійснює постійний моніторинг ситуації щодо руйнування та руйнування пам'яток культурної спадщини на території України та тимчасово окупованій території та вживає всіх невідкладних заходів для протидії та недопущення такого руйнування.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та введення Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 воєнного стану в Україні виникла нагальна потреба у наданні культурним цінностям, розташованих на території України та Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, спеціального та посиленого захисту відповідного до Конвенції 1954 року та двох протоколів до неї (1954 та 1999 років).

Відповідно до положень ст. 8 Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, ст. 10 Другого протоколу до Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та міжнародних зобов'язань, взятих Україною згідно з Конвенцією 1954 року, заявок Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) щодо посиленого захисту та особливі об'єкти культурної спадщини, занесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та Орієнтовного списку Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

МКІП також закликала ЮНЕСКО перенести 45-ту сесію з Казані (Росія) до Львова (Україна) і виключити Російську Федерацію з лав організації, оскільки Росія з 2014 року систематично порушує міжнародне гуманітарне право та міжнародні конвенції. 46 країн світу, що входять до складу ЮНЕСКО, відмовилися брати участь у 45-й сесії Комітету всесвітньої спадщини на чолі з Російською Федерацією [13, с. 102].

Крім того, МКІП створило ресурс для належного документування воєнних злочинів проти людства та об'єктів культурної спадщини, вчинених

російсько-окупаційними військами на території України: <https://culturecrimes.mkip.gov.ua> [2]. Матеріали можуть бути використані як докази у кримінальних провадженнях проти осіб, причетних до злочинів, передбачених законодавством України, в Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та Спеціальному суді після його створення.

Станом на 31 березня 2022 року згідно з інформацією МКІП, розміщеною на офіційному сайті, зафіксовано 135 епізодів військових злочинів, вчинених російськими військами проти культурної спадщини України. Загалом внаслідок обстрілів окупантів знищено та пошкоджено 58 об'єктів культурної спадщини. Це пам'ятки архітектури та містобудування. Серед них 5 пам'яток національного значення.

Знищено 25 цінних історичних будівель – старовинні споруди другої половини ХІХ – початку ХХ століття та 10 пам'яток – пам'ятних стел чи скульптур, пов'язаних з історичними подіями. Пошкоджено 12 музеїв та історико-архітектурних заповідників, 6 театрів і кінотеатрів, 5 бібліотек [3]. На жаль, ці цифри з кожним днем зростають. Нині центральні органи виконавчої влади розробляють підходи та впроваджують заходи щодо відбудови України.

З метою якнайшвидшого початку відновлення країни в майбутньому Кабінетом Міністрів України вжито таких заходів: Затверджено Порядок визначення збитків та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326), в якій, зокрема, визначено окремий напрям – втрата культурної спадщини [4]; Фонду відновлення зруйнованого майна та інфраструктури, Фонду обслуговування та погашення державного боргу, Фонду реконструкції та трансформації економіки, Фонду підтримки малого та середнього підприємництва тощо.

Водночас наразі існує необхідність підготовки узгодженого позиційного документу щодо плану відновлення України, який стосуватиметься як координації започаткованих проектів, так і реалізації нових державних ініціатив, щоб об'єднати зусилля з міжнародними партнерами. , злагоджена

робота всіх залучених органів влади та зацікавлених сторін. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділяти охороні культурної спадщини, а саме дослідженню, консервації, реабілітації, реставрації, ремонту, пристосуванню та музеєфікації об'єктів культурної спадщини, зруйнованих збройним нападом.

Актуальним питанням сьогодення є визначення єдиної державної політики щодо реформування сфери охорони культурної спадщини, метою якої є створення ефективної системи охорони культурної спадщини в державі, виявлення та використання її культурно-освітньої туристичного, економічного та іншого потенціалу, у тому числі створення системи інституційно спроможних органів охорони культурної спадщини та забезпечення реалізації комплексної, послідовної та скоординованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань щодо реалізації державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

Отже, в умовах активних військових дій росії проти України було знищено багато культурних об'єктів, об'єктам культурної спадщини України завдано незворотної шкоди. Уряд спільно з МКІП реалізував ряд заходів щодо моніторингу стану збереження об'єктів культурної спадщини, розробив проекти, які стануть основою для притягнення Російської Федерації до відповідальності.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

3.1 Пріоритети, завдання та основні труднощі культурної політики держави

Культурний потенціал суспільства є тим ресурсом, який може забезпечити успіх реформ, виступити запорукою національної консолідації та безпеки. На жаль, серед місцевих управлінських та політичних еліт досі панує ставлення до культури за принципом «залишкового» і «вторинного». Тому на порядку денному державної стратегії постає завдання формування якісно нової культурної політики, здатної зберегти єдність суспільства в умовах соціально-економічної кризи шляхом забезпечення доступу широких верств суспільства до культурних цінностей.

Формування такої політики неможливе без створення стратегічних документів, які б визначали пріоритети дій органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері культури. Про це багато говорять в експертних колах, але сьогодні немає узгодженого концептуального бачення засад нової культурної політики. Підготовлену профільним міністерством «Довгострокову стратегію розвитку української культури – стратегію реформ» багато експертів критикують за відсутність концептуальних та інституційних новацій. Водночас альтернативний проект «Довгострокова стратегія розвитку культури в Україні до 2025 року», підготовлений експертами громадської структури Культурного Альянсу, не був погоджений Міністерством культури України.

Для вироблення спільного бачення стратегії розвитку культури необхідна злагоджена робота профільного міністерства, представників мистецької спільноти та неурядових експертних об'єднань. Відсутність взаєморозуміння та довіри у цьому питанні негативно впливає як на законотворчу діяльність, яка залишається фрагментарною, так і на повсякденну роботу органів влади.

Критерієм ефективності культурної політики є консолідація суспільства. Українське суспільство проходить випробування на міцність під впливом соціально-економічної кризи та зовнішньої агресії. Постійні конфлікти в політичному середовищі між різними партіями підвищують рівень конфліктності в суспільстві. Під впливом популізму, який широко використовується політичними партіями, знижується легітимність державних органів. В результаті населення втрачає орієнтацію і стає заручником безвідповідальних політичних сил.

У такий період усвідомлення спільності історичної долі та культурних цінностей сприяє консолідації суспільства. Збереження та розвиток традицій і цінностей стає чи не єдиним шляхом подолання дезінтеграційних процесів. Одним із критеріїв ефективності культурної політики є її відповідність національно-державним інтересам. Стала культурна політика стає фундаментальним чинником консолідації суспільства перед обличчям внутрішніх і зовнішніх загроз.

Ефективність роботи в напрямку соціальної інклюзії безпосередньо пов'язана з функціонуванням інститутів громадянського суспільства. Проте досі практика управління зводилася переважно до адміністрування патронату закладів культури. У більшості випадків діяльність громадських структур не цікавить органи управління. Це обмежує ефективність культурної політики та спричиняє її фрагментарність. Необхідно ширше використовувати різні інструменти (діалог, консультації) для залучення інституцій громадянського суспільства, які професійно займаються культурою. Це враховуватиме різні соціально-культурні інтереси.

Отже, культурна політика сприятиме соціальній згуртованості, якщо вона буде соціально орієнтованою. Близькість суспільно важливих питань робить його засобом консолідації. Сприймати діяльність закладів культури як виключно комерційні чи елітні заклади, як це прийнято, було б помилкою. Такий підхід сприяє відчуженню культурного процесу від реальних проблем суспільства та обмежує можливості використання ресурсів громадянського

суспільства. Сучасна практика управління є вузьковідомчою і багато в чому бюрократичною. Розпорядження бюджетними коштами на підтримку культурних проектів залишається закритим. Відсутні зміни в інституційному розвитку управлінських структур. У такій ситуації втрачаються суспільно значущі напрями культурної політики, що часто стає предметом критики з боку недержавних інституцій.

Нова культурна політика має гармонійно поєднувати інформаційну, освітню та фінансову складові, спрямовані на розвиток культурного рівня населення. У цій моделі управління органи управління стають партнерами професійних закладів культури, недержавних структур, освітніх організацій та ЗМІ з метою посилення консолідації суспільства.

Ефективність культурної політики вимірюється як кількісними, так і якісними показниками. До перших належать: сума бюджетних коштів, що виділяються на культуру; валові статистичні показники, що характеризують функціонування установ (їх кількість, обсяг наданих послуг); кількість прийнятих нормативних актів, що регулюють культурну політику держави. Перераховані показники необхідно доповнити якісними характеристиками щодо розуміння громадянами історичного поступу, самоідентифікації та громадянської відповідальності.

Сучасна культурна політика реалізується в умовах трансформації центральної влади та децентралізації управління. На порядку денному – питання розмежування компетенції та відповідальності між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування у реалізації культурної політики. Поки що експертному середовищу та управлінцям бракує систематизованого бачення специфіки культурної політики в нових умовах. Є навіть чимало ідей, які розглядають децентралізацію як крок до появи культурної автономії в регіонах. Виникнення таких сумнівних очікувань провокує саме відсутність чіткого розуміння функціональних розмежувань у реалізації культурної політики між центром і регіонами.

Передача відповідальності за гуманітарний і культурний розвиток

органам місцевого самоврядування актуалізує проблему визначення потенціалу місцевої влади щодо спроможності реалізовувати відповідну культурну політику. Найближчим часом органи місцевого самоврядування повинні будуть самі визначати пріоритети розвитку культури з урахуванням етнічної, історичної та соціальної специфіки регіонів. Ця специфіка повинна поєднуватися з національними культурними програмами. Тому необхідна системна підготовча робота для налагодження взаємовідносин між регіональними та національними особами, які приймають культурні рішення. Також необхідно забезпечити органи місцевого самоврядування достатніми фінансовими ресурсами та інституційною підтримкою [35, с. 55].

Коаліційна угода містить завдання знайти альтернативні джерела фінансування сфери культури. Однак він досі не реалізований. Заклики до комерціалізації закладів культури не завжди є конструктивними, оскільки підприємництво в цій сфері може відігравати лише допоміжну роль. Робота закладів культури пов'язана з виконанням важливих соціальних функцій, тому вони повинні мати належне фінансування з державного та місцевого бюджетів.

Потенціал державно-приватного партнерства використовується не повністю. Розповсюдження практики створення малих підприємств у сфері культури сприяло б збільшенню обсягу послуг для населення. Децентралізація відкриває нові можливості для розвитку міських закладів культури. Загальноприйнята практика утримання останніх за рахунок місцевих бюджетів лише в умовах децентралізації має бути доповнена такою формою, як культурне замовлення, коли фінансування різноманітних проектів здійснюється на конкурсних засадах. Форми та порядок здійснення культурного замовлення розробляються органами місцевого самоврядування за участю регіональних мистецьких організацій. Такий механізм сприятиме збереженню культурного розмаїття регіонів і забезпечить пов'язаність регіональних програм із національними.

Події навколо референдуму в Нідерландах щодо схвалення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС підтвердили необхідність забезпечення

присутності нашої країни в європейському культурно-інформаційному просторі. Як виявилось, громадяни цієї країни майже нічого не знають про Україну, чим і скористалися противники європейського курсу останньої. Протягом останніх років експерти та представники мистецького середовища неодноразово наголошували на необхідності створення інституції, яка могла б системно працювати над формуванням позитивного міжнародного іміджу Української держави. На жаль, до цих пропозицій не дослухалися. Після референдуму в Нідерландах легітимність створення Українського інституту як промоутера національної культурної дипломатії стала не лише очевидною, але й стала одним із ключових пріоритетів державної політики.

Отож, найближчим часом необхідно розробити концепцію цієї структури, підготувати узгоджену програму діяльності та забезпечити відповідне фінансування її діяльності.

3.2. Заходи щодо вдосконалення державної культурної політики

Реалізація ефективної державної політики полягає у використанні методів планування, які включають структуру, інтегровану з культурною спадщиною, включаючи оцінку, подібну до оцінки соціально-економічних та екологічних впливів. Охорона та інтеграція культурної спадщини є частиною національного та регіонального соціально-економічного розвитку, і багато територій активно розвивають свої матеріальні та нематеріальні культурні активи як засіб підвищення їх конкурентоспроможності та привабливості з точки зору туризму, створення місцевої ідентичності на відміну від глобалізація. Сталий розвиток на місцевому рівні та у сфері культурної спадщини базується на довгостроковому балансі чотирьох вимірів культурної спадщини регіону: екологічного, економічного, соціального та власне культурного.

Можна виділити наступні важливі дії для забезпечення певного балансу основних вимірів регіонального розвитку: оптимальне використання

екологічних ресурсів, підтримка основних екологічних процесів та сприяння збереженню природної спадщини та біорізноманіття; повага до культурної автентичності регіону, збереження існуючої та нової культурної спадщини та сприяння міжкультурному діалогу та толерантності; забезпечення економічного процвітання, зайнятості та зростання доходів; пропаганда соціальної справедливості та консолідації, забезпечення належного розподілу соціально-економічних благ для всіх зацікавлених сторін.

На основі збалансованості цих заходів, враховуючи аналіз стану культурної спадщини України, можна переходити до обґрунтування інноваційної моделі регіональної культурної спадщини з метою подальшої розробки нових підходів до використання культурного потенціалу.

Зміни, які сьогодні відбуваються в багатьох регіональних середовищах України та світу в цілому, тісно пов'язані зі парадигмальними зрушеннями стосовно спадщини, в основі якої лежить відмова від тотального універсалізму картини світу й заміщення плюралізмом точок зору на культурні процеси, диференційованих відповідно до нових конфігурацій соціокультурних взаємодій [19, с.56]. Це обумовлює необхідність оновлення управлінських методів реалізації стратегій культурної політики, серед пріоритетних напрямів якої поряд з розвитком інформаційних технологій у галузі та приватного партнерства також є посилення культурного розмаїття в суспільстві та увага до проблем інтеграції культурної спадщини.

Також актуалізується пов'язана з цим проблематика інновацій у соціокультурній сфері і застосування програмно-проектного методу в рамках концепції територіального розвитку, де інноваційний підхід передбачає модернізацію та перегляд традиційних підходів до використання організаційних послуг в культурі, зокрема щодо культурної спадщини, яка починає розглядатися як драйвер соціокультурного розвитку регіону. Для цього потрібні, з одного боку, науково-дослідницький супровід, що забезпечують вчені-культурологи та експертні групи, оперуючи відповідним міждисциплінарним інструментарієм, а з іншого боку, – оновлення механізмів

управління та системи комунікації між владою та суспільством в питаннях формування регіональної культурної політики.

Неефективна державоцентрична (бюрократично-вертикальна) модель має бути замінена державно-приватним партнерством, що значно сприятиме залученню інвестицій, зокрема іноземних і не лише, для розвитку регіональної культурної спадщини, стратегічно важливої для реформування в цілому культурної сфери в Україні [6, с.263].

На практиці це потребує створення спеціального органу з підтримки такого партнерства, який виступатиме сполучною ланкою між державою й бізнесом, посередником у інноваційних регіональних проєктах та, враховуючи адаптацію досвіду західних країн, координуватиме спільні дії державних і місцевих органів, які беруть участь у підготовці проєктів державно-приватного партнерства, надаватиме методологічну підтримку учасникам цього партнерства з питань управління та фінансування, братиме участь у фінансуванні підготовки проєкту та у розробці законодавства, а також забезпечуватиме експертний аналіз планованих проєктів державно-приватного партнерства в регіоні [18].

Модернізаційні процеси, які пов'язані з економічним потенціалом регіону, стимулюють впровадження інноваційних підходів до використання культурної спадщини за такими напрямками, як розвиток творчих індустрій, формування культурно-туристичного простору регіону, створення нових музейних продуктів та віртуалізація ресурсів історико-культурної спадщини. І таких прикладів ролі та інтеграції культурної спадщини в соціально-економічному розвитку регіонів і громад чимало.

Важливо наголосити, що ефективність інноваційної моделі регіональної культурної політики у сфері освоєння, збереження та використання культурної спадщини може бути реалізована лише за умови вирішення наступних наукових та науково-практичних завдань:

– концептуалізація розуміння культурно-історичної спадщини як драйвера модернізаційних процесів у регіоні на сучасному етапі;

- інтеграція регіональної культурної спадщини в глобальний та національний інформаційний простір;
- узагальнення практики збереження нерухомих пам'яток історії та культури, проведення моніторингу їхнього стану та використання, створення єдиних систем ідентифікації та обліку пам'яток;
- формування системи спільного громадсько-державного контролю за використанням культурної спадщини із залученням до цього процесу недержавних організацій;
- методологічний супровід процесів забезпечення організаційно-правової підтримки та впровадження нових форм фінансування охорони культурної спадщини, який відповідає економічній моделі розвитку регіону;
- запровадження досвіду включення регіону до системи міжнародного культурної співпраці з охорони культурної та природної спадщини людства; проведення експертизи на предмет ефективності регіональних й локальних проєктів і програм; напрацювання пропозицій та рекомендацій щодо охорони та збереження історико-культурної спадщини в контексті сучасних викликів.

На основні цих науково-практичних завдань вибудовується стратегія та розробляються інноваційні моделі культурної політики в окремих регіонах, які спрямовані на зміцнення їхнього етнокультурного потенціалу, а також програми та муніципальні проєкти, яких центральне місце займають ресурси історико-культурної спадщини.

Таким чином, в умовах тотальної цифровізації та глобалізації, дискусій про державну політику та управління, переходу від віджилого товарно-орієнтованого уявлення про економічний розвиток до нової, орієнтованої на людей стратегії розвитку, концепція культурної спадщини зазнає змін. Остання перестає асоціюватися з об'єктами та їхнім фізичним збереженням й процесом призупинення розвитку та зміни шляхом заморожування, поряд з тим починає ототожнюватися з практикою управління змінами, що забезпечує баланс між збереженням спадщини та забезпеченням економічного та соціокультурного

розвитку окремих територій. У новому контексті культурна спадщина визнається ресурсом і драйвером економічного та соціокультурного розвитку місцевих територій, у зв'язку з чим, особливої актуальності набуває проблема розробки та ефективного застосування регіональної моделі інтеграції об'єктів культурної спадщини на засадах програмно-проектного методу.

3.3. Напрями міжнародної інтеграції України в культурному просторі

Вплив культури на суспільство є значно потужнішим, ніж той, що відображений сьогодні у законодавстві і державних документах. Тому, аби «м'яка сила» працювала ефективно, слід звільнитися від звуженого бачення її місії, завдань та можливостей, дозволити їй проявити свій соціальний потенціал, можливість впливати на економічний розвиток країни та екологію, не лише вважатися, а й бути чинником, що відіграє свою вагому роль у міжнародній політиці та долучається до формування здорових міжнародних відносин [26, с. 102].

Розвиток культурної дипломатії насамперед залежить від того, як будується культурна політика держави. Вона має стимулювати розвиток культурної сфери, сприяючи створенню якісного і конкурентоспроможного культурного продукту. Складовою культурної політики має бути й політика промоції культури, яка, з одного боку, просуватиме культурний продукт на нові ринки, а з іншого – стимулюватиме його високу якість. Очевидно, що питання якості культурного контенту залежить від його цільової аудиторії.

Тому серед пріоритетних напрямів розвитку та інституалізації культурної дипломатії – системне впровадження моніторингових і аналітичних досліджень щодо сприйняття України у світі та попиту на український культурний продукт у окремих країнах. Це ґрунтова робота, яка передбачає відстеження культурних подій української сторони за кордоном для подальшого аналізу і прогнозування. Фіксації і аналізу підлягають всі культурні ініціативи, як

державні, так і приватні. Попит на цю діяльність дався взнаки у ситуації з підготовкою до референдуму у Нідерландах.

На старті іміджевої кампанії України у Голландії діяльність українських активістів полягала у тому, аби відстежити всі згадки про Україну у місцевих засобах масової інформації, спрогнозувати реакції журналістів і політиків на ті чи інші меседжі з України, їх дієвість або негативне сприйняття. Ця діяльність може бути зразком для аналогічних моніторингових досліджень. Аналіз культурної присутності України в інших країнах світу, практично відсутній на сьогодні, є можливим за умови достатньої кількості об'єктивної інформації та статистики. У найближчому часі збір даних для досліджень може бути однією з функцій реформованих культурно інформаційних центрів при дипломатичних представництвах України. Зібрана інформація має зосереджуватися в центральному бюро (аналітичному центрі) у Києві, яке за кілька років аналітичної роботи виявить свою спроможність/неспроможність взяти на себе функції інституції культурної дипломатії (наприклад, Українського інституту) [27, с. 384].

В Україні сектор креативних індустрій має власні історії успіху, що, на жаль, не позначається на сфері державної політики, якій гостро бракує європейської моделі розвитку культури (поєднання капіталу, екології та соціального розвитку). Хоча орієнтуватися на неї було б важливо, з огляду на ті виклики, що постали сьогодні перед нашою державою. У першу чергу – необхідність ревіталізації міст і містечок Донецької та Луганської областей, постраждалих внаслідок терористичних дій сепаратистів та агресії Російської Федерації.

Вирішувати із залученням креативного потенціалу культури такі проблеми, як оптимізація ресурсів, залучення інновацій, створення нових робочих місць, розбудова в суспільстві довіри та діалогу, лікування травматичного досвіду, які є пріоритетними для повернення суспільства до здорового життя, буде ефективніше. З іншого боку, відповісти на виклики, що виникли внаслідок глобалізації та поширення цифрових технологій, можливо лише усвідомивши роль креативного сектору, змінивши шляхи створення і

поширення культурного продукту. Сприйняття України у світі залежить від того, як у самій державі сприймається її креативний клас. І це не лише проблема іміджу. Оскільки ресурсів для старту важливих національних проектів на зразок Українського Інституту в бюджеті недостатньо, лише інновації в культурі можуть змінити існуючий стан речей.

Створення Українського Інституту доцільно розглядати в контексті залучення інновацій та креативності, тому що ця установа має шанси стати пілотним проектом державної політики у сфері капіталізації культури саме через брак бюджетного фінансування. Це, у свою чергу, «розбудить» на рівні держави взаємну зацікавленість культури і бізнесу, апелюватиме до інтересів українських кампаній за кордоном. Ще одне важливе для суспільства значення креативних індустрій, – «виховання» у соціумі партисипативності, – риси, необхідної для успішної євроінтеграції, як культурної, так і політичної.

Оскільки за будь-якою успішною бізнес-угодою стоять взаємні зацікавлення і включення, українська сторона, через розвиток міжнародних проектів у секторі креативних індустрій, нарешті перестане очікувати «благ» від результатів вступу до європейської спільноти, а стане її реальним учасником.

Шляхи вдосконалення державної політики у сфері культури в Україні:

- впровадити найбільш ефективні форми фінансування сфери культури, такі як програмно-цільове фінансування та державно-приватне партнерство, які дають можливість більш раціонально використовувати фінансові ресурси, залучати їх від приватних партнерів та досягати поставлених цілей програми чи проекту культурного розвитку регіонів України;

- сприяти діяльності організацій, що представляють державний, комерційний та громадський сектори суспільства, а також впливових фізичних осіб і закордонні організації;

- забезпечити альтернативні джерела фінансування культури шляхом створення спеціалізованого Фонду;

- створити ефективні протекціоністські законодавчі норми для

культурних індустрій в Україні (кінематографія, книговидавництво, музична індустрія), де будуть функціонувати механізми податкового стимулювання національного виробника культурного продукту;

- удосконалити правову базу охорони культурної спадщини, зокрема збільшити відповідальність за порушення законодавства у пам'ятко-охоронній сфері;

- удосконалити науково-аналітичне та інформаційно-методичне забезпечення музейної справи, створити віртуальну експозицію музеїв в Інтернет;

- удосконалити систему стимулювання виробництва й розповсюдження національного культурного продукту у сфері кінематографу, книговидання, мультимедійних програм, концертно-видовищної та виставочної діяльності, індустрії туризму тощо, а також систему державних грантів видавництвам. Підготувати проект і прийняти Закон «Про національний культурний продукт», Концепцію або Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії.

- розвивати механізми спільного фінансування культурних проектів за рахунок бюджетів різного рівня і позабюджетних коштів, активізації меценатства та спонсорства, захист закладів культури шляхом застосування податкового, митного та валютного протекціонізму;

- створити інституційну та правову бази державної культурної політики шляхом прийняття нового закону «Про культуру», який би закріплював модель управління, що б сприяла відмові від патерналізму адміністративних структур над закладами культури та впровадженню нових менеджерських практик. Важливою вимогою до нового Закону має бути наявність норми щодо позапартійності культури та недопустимості її використання у досягненні політичних або корпоративних цілей;

- реформувати управління закладами, що перебувають у сфері контролю Міністерства культури України та муніципальних органів влади, у тому числі забезпечити прозорий та дієвий механізм конкурсного призначення на керівні посади [40, с. 20].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ:

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі підсумкові узагальнення та рекомендації.

1. Понятійний апарат державної політики у сфері культури складають передусім такі поняття, як «культура», «культурна політика», «державна політика у сфері культури», «культурна спадщина», «культурні цінності», національна батьківщина». продукт культури» – «культурне благо», «національна культурна спадщина»; «нематеріальна культурна спадщина» тощо.

2. Під державною культурною політикою розуміється реалізація державної політики у сфері культури, основними завданнями якої мають бути: виховання громадян, збереження культурної самобутності, дотримання певних ритуалів, норм тощо в суспільстві життя громадян, а також підтримка їх творча діяльність, а точніше особистий внесок у формування та розвиток духовної культури тощо. Специфіка державної політики у сфері культури полягає в здатності створити правові, економічні та інші умови для виникнення такої культурної ситуації в якими функціонують різні суб'єкти культурної політики. Це сприяє забезпеченню свободи участі громадян у культурному житті, збереженню в одній культурі різноманіття системи цінностей, накопиченої попередніми поколіннями, підтримці функціонування та розвитку культурного життя для створення сучасної, демократичної, гуманітарної та процвітаючої суспільства.

3. Дослідження нормативно-правових засад сфери культури в Україні свідчить про необхідність визначення напрямів державної політики на концептуальному рівні та закріплення їх у відповідних нормативно-правових актах. Теоретико-прикладні та методичні зміни мають стати основою відповідних державних програмних документів. Це забезпечить зв'язок науки з практикою, що є ключовим елементом ефективності державної політики. Сучасні нормативно-правові положення державної політики у сфері культури,

що охоплюють основні напрями культурної політики України, на базовому рівні спроможні сприяти впровадженню основних ідей сучасної культурної політики відповідно до міжнародних стандартів.

4. На сучасному етапі нормативно-правова база сфери культурної політики перебуває в процесі реформування та вдосконалення. Окрім позитивних переваг, у цій сфері є певні недоліки. Законодавство у цій сфері, таким чином, не має достатньої динаміки для створення та розвитку сучасних ефективних конкретних механізмів реалізації державної політики у цій сфері через практику її державного регулювання.

5. Пріоритети державної політики у сфері культури визначаються державними програмами економічного і соціального розвитку України та програмами Кабінету Міністрів України, які враховують різні аспекти розвитку культури, державними цільовими програмами у сфері культури, що розробляються і затверджуються згідно із законодавством.

6. Існуючий стан культури в Україні потребує нових політичних підходів, програм і механізмів їх реалізації. Культурний розвиток держави та її окремих регіонів слід визначити одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади. Пошук більш ефективних форм роботи має відбуватися як у змістовному, так і в організаційному та управлінському плані. Цілком зрозумілим є усвідомлення зростання значення культури як форми вираження національної самосвідомості, як чинника суспільної консолідації в сучасних умовах перебудови культурної політики держави.

7. Основними проблемами реалізації культурної політики в Україні є залишкове фінансування, не усвідомлення важливості культури на стратегічному рівні управління, декларативність законодавчої бази, концептуальна та програмна невизначеність культурної політики на різних рівнях управління, не уніфікованість процедур для надання культурних послуг, низький рівень матеріально-технічного персоналу.

8. Розкриваючи основні принципи та напрями реалізації культурної політики нашої держави, констатується, що хоча вже зроблено перші кроки на

шляху формування належної культурної політики держави, відповідно до нових та змінених умов сучасного суспільного розвитку якісні аспекти цих змін, дії держави, ще не враховані повною мірою, більше орієнтовані на подолання та попередження лише негативних наслідків, а не самої причини (проблеми), яка їх викликає, суть якого полягає в зростаючій подальшій дегуманізації людини, поглибленні процесу її відчуження від світу, інших людей і самого себе.

При розгляді відповідного законодавчого забезпечення реалізації культурної політики в Україні звертається увага на важливість дій нашої держави у цій сфері, а також на їх недостатність для подолання та уникнення цих негативних явищ, які виникають під впливом сучасної культури. розвитку. Необхідно розробити закон, адаптований до нових вимог сучасності, який би враховував вплив на культурну політику держави з боку нових змінених умов державотворчого процесу, а саме комп'ютеризації, глобалізації, транснаціонального співробітництва і т.д.

9. Встановлено, що ставлення суспільства до пам'яток культурної спадщини є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Було звернуто увагу на цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо охорони пам'яток культури та реалізації положень Конвенції ЮНЕСКО, що сприятиме загальному покращенню збереження та відтворення культурної спадщини із залученням міжнародних організацій, та інтеграція України в Європейський Союз. Вирішення культурних проблем, з якими гостро боролася держава під час війни, потребує диференційованого підходу до аналізу проблеми та забезпечення об'єктивної експертної оцінки зруйнованих об'єктів з урахуванням та використанням кращих світових досягнень, зібраних міжнародним співтовариством у практика охорони пам'яток історії та культури.

Таким чином, проблема втрати культурної спадщини в Україні потребує перемоги України, участі старанних українців у відбудові втрачених об'єктів архітектури та інших культурних цінностей, співпраці з міжнародними партнерами у духовно-культурних проєктах, пов'язаних з відродженням культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агресивна атака російських військ руйнує християнські храми та інші святині релігійних спільнот України 2022, «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України, 08 травня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3477936-unaslidok-atak-rf-zaznali-rujnuvan-sonajmense-116-sporud-duhovnogo-znacenna-mkip.html> (дата звернення: 20.10.2022).
2. Баланюк Ю. С. Політико-правові механізми формування та збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 23.00.02 (політичні інститути та процеси). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 212 с.
3. Безклубенко С. Д. Про поняття культура та культуру визначення понять. Культура і мистецтво у сучасному світі, 2013. №. 14. С. 6–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2013_14_3 (дата звернення: 20.10.2022).
4. В Україні задокументували 242 епізоди воєнних злочинів рф проти культурної спадщини, 2022, «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3475649-v-ukraini-zadokumentovali-242-epizodi-voennih-zlociniv-rf-proti-kulturnoi-spadsini.html> (дата звернення: 20.10.2022).
5. В Україні створили універсальну систему захисту пам'ятників в умовах війни, 2022, Бюро спадщини - координаційно-інформаційний центр з популяризації, збереження і відновлення спадщини Львова, 28 квітня 2022. URL: <https://spadshchyna.lviv.ua/v-ukrayini-stvoryly-universalnu-systemu-zahystu-pam%ca%bcyatnykiv-v-umovah-vijny/> (дата звернення: 20.10.2022).
6. Володимир Зеленський ініціює створення спеціального механізму, який допоможе притягнути до відповідальності осіб, причетних до злочинів проти українського народу. Офіційне інтернет-представництво, 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-iniciyuye-stvorennya> (дата

звернення: 20.10.2022).

7. Гройсман В. Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні. Державне управління та місцеве самоврядування, 2015. Вип. 2. С. 26-37.

8. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov> (дата звернення: 20.10.2022).

9. Дорофєєва Х. М. Аналіз впливу наявності об'єктів культурно-історичної спадщини на туристичну привабливість регіону. Економіка і суспільство, 2017. Вип. 13. С. 184–190.

10. Дубок І. Нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства в сфері культури України. Ефективність державного управління, 2016. Вип. 1/2 (46/47). Ч.1. С. 257–265.

11. Зайцева А.В. Правове регулювання культурної політики в Україні, URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo05/part_1/7.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

12. Збираємо свідчення злочинів проти культурної спадщини, вчинених російськими окупаційними військами на території України. URL : <https://culturecrimes.mkip.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2022).

13. Іванова І., Толстанов О. Шляхи соціально-економічного розвитку регіону. Інвестиції: практика та досвід, 2021. №19. С. 102–109.

14. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1988, Документ 995_089, ратифікація від 04.10.1988, підстава 6673-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

15. Костиця І. О. Культурна політика України в умовах євроінтеграції. Гілея: науковий вісник, 2018. № 131. С. 384–387. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_131_102 (дата звернення: 20.10.2022).

16. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні». Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 43 с.

17. Країни Люблінського трикутника почали співпрацю з оцифрування культурної спадщини України' 2022, "Укрінформ" мультимедійна платформа іномовлення України, 13 травня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3482272-kraini-lublinskogo-trikutnika-pocali-spivpracu-z-ocifruvanna-kulturnoi-spadsini-ukraini.html> (дата звернення: 20.10.2022).

18. Крупка А. Я. Державно-приватне партнерство в галузі культури і мистецтв: стан і перспективи розвитку. Ефективна економіка, 2014. №6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3120> (дата звернення: 20.10.2022).

19. Кучин С. П. Теоретичні аспекти розвитку соціально-культурної сфери як об'єкта впливу механізмів державного управління. Держава та регіони. Серія : Державне управління, 2017. №1 (57). С. 56-60.

20. Кучин С. П. Теоретичні аспекти розвитку соціально-культурної сфери як об'єкта впливу механізмів державного управління. Держава та регіони. Серія : Державне управління, 2017. №1 (57). С. 56-60.

21. Логвин М., Карпенко Н., Шуканов П. Історико-культурна спадщина як чинник розвитку регіональної туристичної дестинації. Східна Європа: економіка, бізнес і управління, 2019. Вип. 4 (21). С. 393–399.

22. Мазур Т. В. Імплементация в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, 2020. Том 19. № 1. С. 110–118.

23. Мазурик О. В. Соціальний аудит як сучасна діагностична технологія: теоретико-методологічні засади дослідження, західний досвід, вітчизняні перспективи. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, 2015. № 1148, Вип. 34. С. 107-113.

24. Мерзляк А. Державне управління сферою культури: вітчизняний та зарубіжний досвід. Публічне адміністрування: теорія та практика, 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_1_4. (дата звернення: 20.10.2022).

25. Мещеряков В. В. Механізми державного регулювання у сфері

охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах: дис. канд. наук з держ. упр. за спец. 25.00.02 (механізми державного управління). Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2016. 305 с.

26. Мищак І. М. Основні напрямки законопроектної роботи щодо удосконалення охорони культурної спадщини в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2017. № 3. С. 12–18.

27. МКІП зафіксовано 135 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини в Україні. URL : <https://mkip.gov.ua/news/7021.html> (дата звернення: 20.10.2022).

28. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF?fbclid=IwAR0_5IpL5-3kjZxZMuOJz27LHuqY2BWfzlSz3cFWu2lz_9Z-rvPAmO65iUA#Text (дата звернення: 20.10.2022).

29. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 20.10.2022).

30. Про схвалення Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 27-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-2019-%D1%80> (дата звернення: 20.10.2022).

31. Скленар І. Нова статистика про втрачені і пошкоджені об'єкти культури внаслідок рашистських обстрілів і авіа ударів, Фотографії старого Львова, 04 травня 2022. URL: <https://photo-lviv.in.ua/nova-statystyka-pro-vtracheni-i-poshkodzheni-ob-iekty-kultury-vnaslidok-rashystskykh-obstriliv-i-aviaudariv/> (дата звернення: 20.10.2022).

32. Україна запозичить досвід та допомогу Хорватії з питань збереження/реставрації об'єктів культурної спадщини. “Укрінформ” мультимедійна платформа іномовлення України, 05 травня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3475986-ukraina-zapozicit-dosvid-horvatii-z-restavracii-kulturoi-spadsini-tkacenko.html> (дата звернення: 25.10.2022).

33. Україна здобула повну перемогу у справі проти Росії в Міжнародному суді ООН 2022. URL: <https://twitter.com/zelenskyyua/status/1504120045936463879> (дата звернення: 25.10.2022).

34. Управління місцевою культурною спадщиною в Україні: огляд державної політики, джерел та моделей фінансування : Біла книга / упоряд. Л. Кривецька. Львів, 2019. 55 с. URL: https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/White-Paper_Management-of-Local-Cultural-Heritagein-Ukraine_State-Policy-Review-Sources-andFunding-Models-1.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

35. Химинець В. В., Цімболинець Г. І. Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. Регіональна економіка, 2020. №3. С. 57–64.

36. Чорна І. В Одесі внаслідок ракетної атаки зазнав пошкоджень Воронцовський палац. Суспільне мовлення України, АТ «НСТУ», 12 травня 2022. URL: <https://suspilne.media/238856-v-odesi-vnaslidok-raketnoi-ataki-zaznav-poskodzen-voroncovskij-palac/> (дата звернення: 25.10.2022).

37. Шершньова О. В. Формування нової моделі культурного простору (на прикладі громад Рівненщини): монографія. Острог, 2019. 344 с.

38. Шестак В. С. Мистецтво та структура мистецької діяльності як об'єкти адміністративно-правового забезпечення. Право та Безпека, 2012. № 4. С. 112-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_4_26. (дата звернення: 20.10.2022).

39. Chartrand H. H. The Arm's Length Principle and the Arts / H. H. Chartrand, C. McCaughey // An International Search for Models of Support ; M. C. Cummings Jr&J. M. D. Schuster (eds). – N.-Y. : American Council for Arts, 1989.

40. Hribar M., Bole D., Pipan P. Sustainable heritage management: social, economic and other potentials of culture in local development. Social and Behavioral Sciences, 2015. Vol. 88. P. 103–110.